

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความน่า

ในช่วง 200 ปีที่ผ่านมา กรุงเทพมหานครในฐานะเป็นเมืองหลวงของประเทศไทยได้รับการพัฒนาและส่งเสริมจนได้ชื่อว่าเป็นเมืองที่มีความเจริญสูงสุด เป็นศูนย์กลางทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมทางด้านเทคโนโลยีต่าง ๆ ในปัจจุบันกรุงเทพมหานครจึงมีลักษณะเป็นเอกลักษณะที่มีความเป็นเมือง (urbanization) เพียงแห่งเดียวของประเทศไทยหรือที่เรียกว่า เป็นเมืองเอก¹ (The Primate City) นั้นเอง

ในฐานะของเมืองเอกซึ่งมีเอกลักษณะสำคัญ ๆ ทางเศรษฐกิจและประชากรหลายประการที่แสดงถึงความเป็นเมืองและการเจริญเติบโตของเมือง กล่าวคือ ในแง่ของความเป็นเมือง อาจพิจารณาได้จากจำนวนประชากรในเมืองของกรุงเทพมหานครเมื่อเปรียบเทียบกับจำนวนประชากรในเขตเมืองทั้งหมด พบว่า กรุงเทพมหานครเป็นเขตเมืองที่ใหญ่ที่สุดเพราะมีสัดส่วนของประชากรในเมืองสูงถึงกว่าร้อยละ 60 ของจำนวนประชากรในเขตเมืองทั้งหมด (ตาราง 1.1) ส่วนในแง่ของการเจริญเติบโตของเมืองถ้าพิจารณาจากอัตราเพิ่มประชากรก็จะเห็นได้ว่า จำนวนประชากรของกรุงเทพมหานครได้เพิ่มขึ้นจาก 526,855 คน ในปี 2462 เป็น 5,159,223 คน ในปี 2524 คือเพิ่มขึ้นถึง 9 เท่า ในช่วงระยะเวลาเพียง 62 ปีเท่านั้น (ตาราง 1.2) หรือในแง่ความหนาแน่นของประชากรก็เช่นกัน² ในปี 2462 กรุงเทพมหานครมีประชากรหนาแน่นเพียงประมาณ 336 คนต่อ 1 ตารางกิโลเมตร ต่อมาในปี 2524 ความหนาแน่นของประชากรได้เพิ่มขึ้นถึงประมาณ 3,289 คนต่อ

¹ ใหญ่ลย์ ช่าง เรียน, การเพิ่มประชากร และการขยายตัวของเมืองในเขตจังหวัดพระนคร-ธนบุรี, รายงานวิจัย, (สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2512), หน้า 67.

² เปรียบเทียบจากจำนวนพื้นที่กรุงเทพมหานคร 1,568.737 ตารางกิโลเมตร

ตาราง 1.1 จำนวนประชากรในเขตเมืองของประเทศไทย 2513-2523

พ.ศ.	ทั้งประเทศ		กรุงเทพมหานคร		
	จำนวน (พันคน)	ร้อยละ	จำนวน (พันคน)	ร้อยละต่อประชากร ทั้งประเทศ	ร้อยละต่อเขตเมือง ทั้งประเทศ
2513	5,787	16.3	3,517	9.89	60.77
2514	6,026	16.4	3,659	9.94	60.72
2515	6,245	16.3	3,794	9.89	60.75
2516	6,519	16.3	3,967	9.93	60.85
2517	6,800	16.5	4,129	10.00	60.72
2518	7,059	16.7	4,349	10.26	61.61
2519	7,330	17.0	4,546	10.52	62.01
2520	7,586	17.1	4,743	10.72	62.52
2521	7,800	17.2	4,870	10.77	62.43
2522	8,046	17.4	4,999	10.84	62.13
2523	8,245	17.5	5,154	10.89	62.51

ที่มา : กองการทะเบียน กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตาราง 1.2 จำนวนประชากรและอัตราเพิ่มประชากรของกรุงเทพมหานคร 2462-2524

<u>ปี พ.ศ.</u>	<u>จำนวนประชากร</u>	<u>อัตราเพิ่มประชากรต่อปี (ร้อยละ)</u>
2462	526,855	4.04
2472	739,638	
2480	890,453	2.55
2490	1,178,881	
2499	1,773,321	3.24
2500	1,831,007	
2501	2,008,344	5.53
2502	2,074,306	
2503	2,168,657	7.06
2504	2,305,484	
2505	2,428,658	7.06
2506	2,698,236	
2507	2,801,118	7.06
2508	2,896,352	
2509	2,982,341	7.06
2510	3,123,602	
2511	3,249,413	7.06
2512	3,382,552	
2513	3,516,829	7.06
2514	3,659,474	
2515	3,829,148	5.18

ตาราง 1.2 (ต่อ)

<u>ปี พ.ศ.</u>	<u>จำนวนประชากร</u>	<u>อัตราเพิ่มประชากรต่อปี (ร้อยละ)</u>
2516	3,967,081	} 3.10
2517	4,129,609	
2518	4,349,494	
2519	4,545,608	
2520	4,742,774	
2521	4,870,509	
2522	4,999,515	
2523	5,153,902	
2524	5,331,402	

ที่มา : เทียนฉาย กีระนันทน์ และคณะ, สภาวะทางเศรษฐกิจ สังคม และประชากรของกรุงเทพมหานคร, (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), เล่ม 1 หน้า 41 และ 42.

ศูนย์วิทยพัชการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

1 ตารางกิโลเมตร อย่างไรก็ตาม ในรายละเอียดจะพบว่า ขณะที่กรุงเทพมหานครมีการขยายตัวอย่างรวดเร็วและมีระบบเศรษฐกิจที่เจริญรุดหน้าอยู่นั้น ภาวะเจริญพันธุ์ของประชากรกลับลดลง โดยอัตราการเจริญพันธุ์เฉลี่ยระหว่างปี 2517-2524 จะประมาณร้อยละ 2.76 และลดลงอย่างสม่ำเสมอจนเหลือเพียงร้อยละ 2.35 ในปี 2524³ แต่อัตราเพิ่มของผลิตภัณฑ์รายจังหวัดของกรุงเทพมหานคร (ในราคาคงที่ปี 2515) โดยเฉลี่ยในช่วง 2518-2523 จะสูงถึงประมาณร้อยละ 12ต่อปี⁴ (ตาราง 1.3)

การที่อัตราการเจริญพันธุ์ของประชากรกรุงเทพมหานครลดลงนั้น ในทางประชากรศาสตร์อาจอธิบายได้ว่า เป็นผลจากการที่อัตราตายของประชากรในช่วงระยะที่ผ่านมาได้ลดลงโดยตลอด จนกระทั่งในปัจจุบันอัตราตายได้ลดลงเหลือเพียง 2.9 ต่อพันคน และเมื่อพิจารณาในแง่อัตราตายของเด็กก็ลดลงจาก 5.1 ต่อพันคนในปี 2517 เป็น 4.5 ต่อพันคนในปี 2523 หรือในแง่อัตราเกิดมีชีพและอัตราเกิดไร้ชีพของทารกก็ลดลงด้วยเช่นกัน กล่าวคือ ในปี 2517 อัตราเกิดมีชีพและอัตราเกิดไร้ชีพของทารกมีสูงถึง 26.9 และ 10.6 ต่อพันคน แต่ในปี 2523 อัตราดังกล่าวได้ลดลงเหลือเพียง 20.4 และ 6.8 ต่อพันคนตามลำดับเท่านั้น (ตาราง 1.4) การที่อัตราตายของประชากรลดลง โดยเฉพาะการตายของทารกและเด็กย่อมมีผลทำให้ครอบครัวไม่มีความจำเป็นต้องมีบุตร เป็นจำนวนมากสำหรับเพื่อไว้เฝ้าระวังที่บุตรอาจเสียชีวิตก่อนถึงวัยอันควรเหมือนในอดีตอีกต่อไป การเจริญพันธุ์ของครอบครัวจึงลดลงเหลือเพียงเฉพาะความต้องการที่แท้จริงของครอบครัวเท่านั้น ในประเด็นนี้ นักเศรษฐศาสตร์ประชากรได้อธิบายเหตุผลไว้เช่นกันว่า⁵ เป็นปรากฏการณ์ของผลอันเนื่องมาจากการขยายตัวของเมืองหรืออิทธิพลของความเป็นเมือง ตลอดจนความสามารถในการเผยแพร่ทางด้าน

³ เขียนฉาย กิระนันท์ และคณะ, สภาวะทางเศรษฐกิจ สังคม และประชากรของกรุงเทพมหานคร, (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), เล่ม 1 หน้า 45.

⁴ จาริต ดิงค์ภักย์ และคณะ, "เศรษฐกิจมหภาค," ในเอกสารประกอบการประชุมวิชาการ เรื่องกรุงเทพฯ 2545, สถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อมและโครงการศูนย์นครศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 5-7 กรกฎาคม 2526 หน้า 2.2.

⁵ Harvey Leibenstein, "An Interpretation of The Economic Theory of Fertility : Promising Path or Blind Alley?," Journal of Economic Literature, V12, No.2 (June, 1974), p.459.

ตาราง 1.3 อัตราเกิดประชากร ผลิตรวมที่รายจังหวัด และผลิตรวมที่รายจังหวัดของกรุงเทพมหานคร
2517-2524

ปี พ.ศ.	อัตราเกิด (พันคน)	ผลิตรวมที่รายจังหวัด (ล้านบาท)		ผลิตรวมที่รายจังหวัดต่อคน (บาท)	
		ราคาตลาด	ราคาคงที่ 2515	ราคาตลาด	ราคาคงที่ 2515
2517	31.7	-	-	-	-
2518	29.3	70,797	50,997	16,277	11,725
2519	29.8	98,578	67,992	22,323	15,397
2520	28.3	168,625	74,939	25,799	16,298
2521	27.1	141,809	82,005	29,655	17,149
2522	27.2	177,873	92,715	35,825	18,674
2523	24.6	212,779	96,277	41,300	18,687
2524	23.5	245,158 ^e	99,678 ^e	45,824 ^e	18,631 ^e

ที่มา : เกียนฉาย ภิระนันท์, 2525, อ้างแล้ว, เล่ม 3 ตาราง ข. 3 และผลิตรวมที่รายภาค
และจังหวัด พ.ศ. 2523 กองบัญชาการตำรวจสันติบาล สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจ
และสังคมแห่งชาติ.

e = ตัวเลขประมาณการ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตาราง 1.4 อัตราตาย อัตราตายของเด็ก อัตราเกิดมีชีพและอัตราเกิดไร้ชีพของประชากรใน
กรุงเทพมหานคร 2517-2524

<u>ปี พ.ศ.</u>	<u>อัตราตาย*</u>	<u>อัตราตายของเด็ก*</u>	<u>อัตราเกิดมีชีพ*</u>	<u>อัตราเกิดไร้ชีพ*</u>
2517	4.0	5.1	26.9	10.6
2518	4.6	4.6	27.6	9.6
2519	3.8	6.2	32.0	9.9
2520	3.8	5.4	27.5	8.4
2521	3.8	5.1	25.6	8.3
2522	4.1	4.5	21.8	7.5
2523	3.8	4.5	20.4	6.8
2524	2.9	-	-	-

ที่มา : เคียนฉาย กระเนนทน์, 2525, อ้างแล้ว, เล่ม 2 ตาราง ข. 5 และ ข.16.

* อัตราต่อ 1,000 คน

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยาศาสตร์การแพทย์และการคุมกำเนิดที่ดีขึ้น ซึ่งทำให้แบบแผนการเจริญพันธุ์เปลี่ยนรูปไปจากเดิม คือ ครอบครัวยุคใหม่จะมีขนาดเล็กลง การลดลงในอัตราการเจริญพันธุ์นี้เป็นเหตุให้โครงสร้างทางอายุของประชากรกรุงเทพมหานคร เปลี่ยนไป จากแผนภาพ 1.1 แสดงการเปรียบเทียบโครงสร้างทางอายุของประชากรในกรุงเทพมหานครของปี 2513 และปี 2523⁶ จะเห็นได้ว่า ในช่วงระยะ 10 ปี โครงสร้างทางอายุได้เปลี่ยนไปอย่างเห็นได้ชัดโดยเฉพาะประชากรวัย 0-14 ปี ได้ลดลงอย่างรวดเร็ว คือ จากร้อยละ 38.5 ในปี 2513 เหลือเพียงร้อยละ 29.1 ในปี 2523 ลักษณะการเปลี่ยนแปลง เช่นนี้จะมีผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจและปัจจัยทางประชากรอื่น ๆ อย่างต่อเนื่อง ทั้งในระยะสั้นและระยะยาว⁷

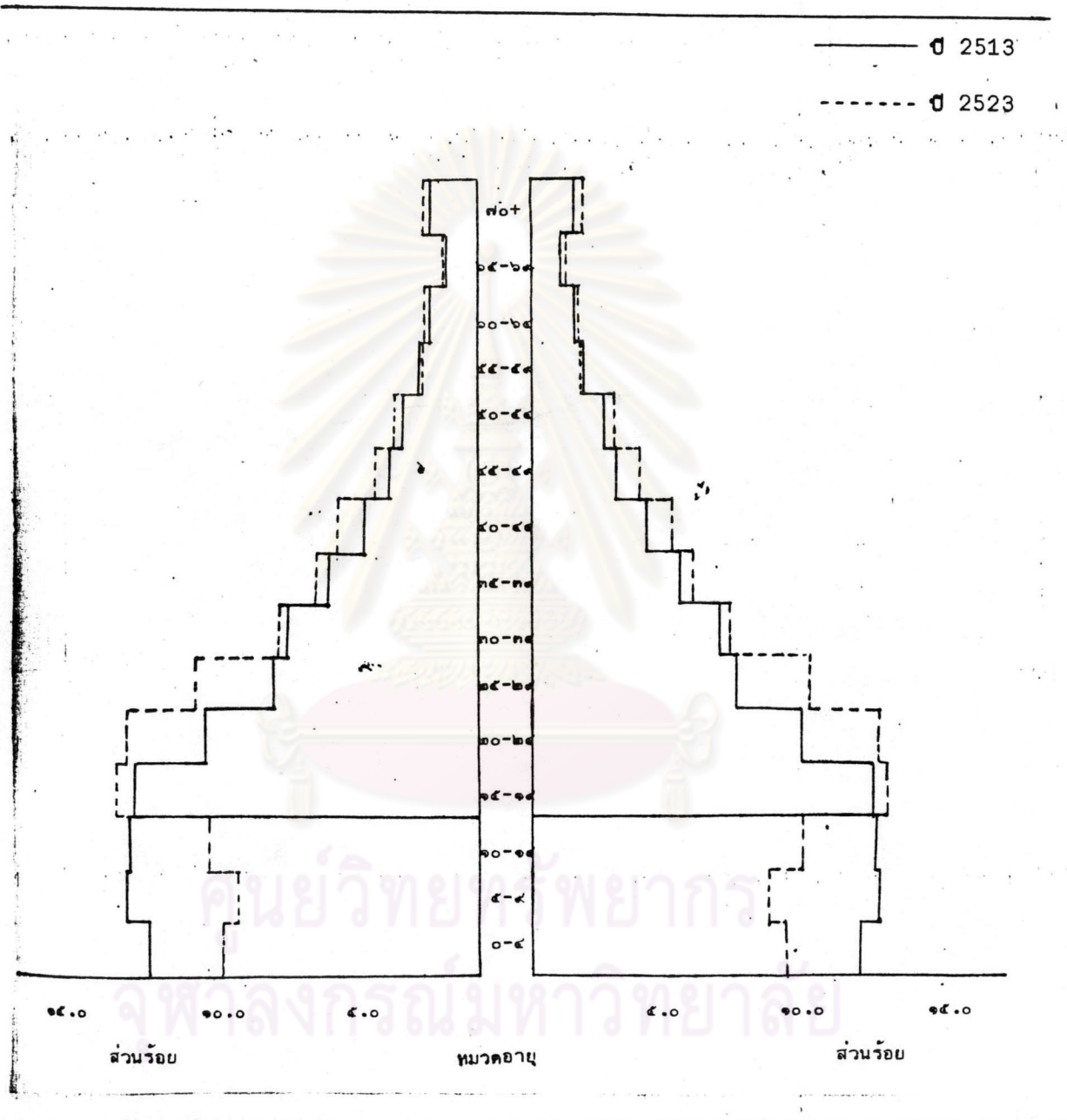
ในระดับครัวเรือน การที่อัตราการเจริญพันธุ์ของครอบครัวยุคใหม่ลดลงหรือขนาดครอบครัวเล็กลงนั้น จะมีผลให้ครอบครัวมีเงินออมหรือส่วนที่เหลือจากการบริโภคประจำวันเพิ่มขึ้น และในระยะสั้น มาตรฐานการครองชีพของครอบครัวจะดีขึ้น⁸ ในลักษณะนี้ครัวเรือนจึงมีทางเลือกเกี่ยวกับบุตรอยู่ 2 ทางคือ เมื่อรายได้ของครัวเรือนสูงขึ้น ครัวเรือนก็อาจมีบุตรมากคนขึ้น หรืออีกทางหนึ่งครัวเรือนที่คำนึงถึงคุณภาพของบุตรก็อาจเลือกที่จะมีบุตรไม่มากนักแต่เลี้ยงดูบุตรให้มีคุณภาพสูงขึ้นได้ อย่างไรก็ตามในระยะที่ระบบเศรษฐกิจกำลังมีการพัฒนาอยู่เช่นนี้ จะมีผลให้ระดับการครองชีพของประชากรสูงขึ้น ในสภาพเช่นนี้หากครัวเรือนมุ่งหวังจะมีชีวิตที่สุขสบายและสามารถจะเลื่อนขั้นทางสังคมของตนเองให้สูงขึ้นก็จำเป็นต้องทำงานเพื่อหารายได้ให้มากขึ้นด้วย ภรรยาในอดีตซึ่งเคยทำหน้าที่เป็นแม่บ้านเพียงอย่างเดียวก็ต้องเข้าสู่ตลาดแรงงานด้วย ทำให้เวลาของพ่อบ้านและแม่บ้านจะมีให้กับครอบครัวต้องลดลง

⁶ จิระ หงส์ลิตารมย์, "ประชากรกับการขยายตัวของกรุงเทพฯ," เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการประจำปี 2526 เรื่อง ประเทศไทยคือกรุงเทพฯ?, คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 17-18 กุมภาพันธ์ 2526, หน้า 5(1)-19.

⁷ อานรายละเอียดใน เทียนฉาย กิระนันท์, เศรษฐศาสตร์ประชากร. (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), บทที่ 4.

⁸ เทียนฉาย กิระนันท์, 2526, อ้างแล้ว, หน้า 98-100.

แผนภาพ 1.1 โครงสร้างทางอายุของประชากรในเขตกรุงเทพมหานคร เปรียบเทียบของปี 2513 และ ปี 2523

ที่มา : ศิริระ หงส์สถาพรณ์, 2526, อ้างแล้ว, แผนภาพที่ 1

ดังนั้น การมีบุตรจำนวนมากจึง เท่ากับ เป็นภาระหนักที่ครอบครัวจะต้องรับผิดชอบมากขึ้นทั้งในเรื่องของ เวลาที่ต้องคอยดูแลเอาใจใส่ ตลอดจนค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ในการซื้อสินค้าและบริการต่าง ๆ ที่ต้องใช้ในการเลี้ยงดูบุตร ด้วยเหตุนี้ จึงอาจเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ชาวกรุงเทพมหานคร เลือกที่จะมีบุตรน้อยลง โดยหวังว่าการมีบุตรจำนวนน้อยคนนี้จะช่วยให้ครัวเรือนสามารถเลี้ยงดูบุตรให้มีคุณภาพสูงได้ ด้วยข้อจำกัดของทรัพยากรที่ครัวเรือนมีอยู่

เกี่ยวกับคุณภาพของบุตรนั้น ในแง่หนึ่งหากพิจารณาในรูปของทุนมนุษย์ คุณภาพของบุตรก็อาจพิจารณาได้จากต้นทุนหรือค่าใช้จ่ายของครอบครัวที่มีต่อบุตรแต่ละคนได้⁹ ซึ่งหมายความว่า ในครอบครัวใดที่มีการใช้จ่ายเพื่อเพิ่มทุนมนุษย์ในบุตรของตนสูง บุตรของครอบครัวนั้นก็ย่อมมีคุณภาพที่สูงกว่า เมื่อเปรียบเทียบกับบุตรของครอบครัวที่มีการใช้จ่ายสำหรับเพิ่มทุนมนุษย์ของบุตรที่ต่ำกว่า ดังนั้น ด้วยทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด ครอบครัวที่มีบุตรจำนวนมากจะสามารถใช้จ่ายให้แก่บุตรแต่ละคนได้ไม่มากนัก คุณภาพของบุตรจึงอาจต่ำกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับครอบครัวที่มีบุตรจำนวนน้อย แต่สามารถจะใช้จ่ายให้แก่บุตรได้มากกว่า ด้วยเหตุนี้ คุณภาพของบุตรจึงถูกนำมาพิจารณาด้วยในฐานะเป็นปัจจัยที่สามารถใช้ทดแทนกันได้กับจำนวนบุตร (Becker, 1960; Becker and Lewis, 1973)

การศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างจำนวนบุตรและคุณภาพของบุตร ในประเทศพัฒนาได้มี การศึกษาไว้มากพอสมควร (เช่น Becker and Lewis, 1973; De Tray, 1973; Willis, 1973 เป็นต้น) โดยยืนยันว่า จำนวนบุตรและคุณภาพของบุตร เป็นปัจจัยสองชนิดที่สามารถจะทดแทนกันได้ กล่าวคือ ครอบครัวอาจเลือกการมีบุตรจำนวนมาก แต่ได้บุตรคุณภาพไม่สูงนัก หรืออาจเลือกการมีบุตรจำนวนน้อยแต่ได้บุตรที่มีคุณภาพสูงกว่าได้ สำหรับในประเทศไทยการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้ยังมีอยู่น้อยมาก (เทียนฉาย กิระนันท์, 2524; มัทนา พนาภิรมย์, 2522) การวิจัยครั้งนี้ จึงมุ่งที่จะศึกษาถึงความสัมพันธ์ดังกล่าวและทดสอบถึงความสัมพันธ์นี้ให้กระจ่างชัดอีกครั้งโดยจะประยุกต์แนวความคิดของแบบจำลองเศรษฐศาสตร์ครัวเรือนใหม่ (New Home Economics Model) เป็นพื้นฐานของการวิเคราะห์

⁹

เทียนฉาย กิระนันท์, เศรษฐศาสตร์ทรัพยากรมนุษย์และกำลังคน (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2519), หน้า 6.

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

วัตถุประสงค์ที่สำคัญของการวิจัยในครั้งนี้คือ ต้องการจะประยุกต์ทฤษฎีจุลเศรษฐศาสตร์ว่าด้วยพฤติกรรมกรรมการบริโภคและการผลิตของครัวเรือน อธิบายถึงพฤติกรรมทางเศรษฐกิจของอุปสงค์ต่อบุตรทั้งในแง่จำนวนบุตรและคุณภาพของบุตร นอกจากนี้ยังจะศึกษาถึงการบริโภคทดแทนกันระหว่างจำนวนบุตรและคุณภาพของบุตรของครัวเรือนในกรุงเทพมหานครด้วย

1.3 ขอบเขตของการศึกษา

การวิจัยครั้งนี้ ครอบคลุมเฉพาะพื้นที่ในเขตกรุงเทพมหานคร ซึ่งประกอบด้วยเขตการปกครองทั้งหมด 24 เขตคือ เขตพญาไท ดุสิต ปทุมวัน ป้อมปราบศัตรูพ่าย พระนคร บางรัก สัมพันธวงศ์ ห้วยขวาง ธนบุรี คลองสาน บางกอกใหญ่ ยานนาวา พระโขนง บางเขน บางกะปิ บางกอกน้อย ภาษีเจริญ ราชบุรีบูรณะ หนองจอก มีนบุรี ลาดกระบัง บางขุนเทียน ตลิ่งชัน และหนองแขม

เมื่อแบ่งเขตการปกครองทั้ง 24 เขตนี้ออกเป็น 3 เขตใหญ่¹⁰ คือ

ก. เขตเมืองหรือเขตชั้นใน มี 11 เขต ประกอบด้วย พญาไท ดุสิต ปทุมวัน ป้อมปราบศัตรูพ่าย พระนคร บางรัก สัมพันธวงศ์ ห้วยขวาง ธนบุรี คลองสาน และบางกอกใหญ่

ข. เขตต่อเมืองหรือเขตชั้นกลาง มี 7 เขต ประกอบด้วย ยานนาวา พระโขนง บางเขน บางกะปิ บางกอกน้อย ภาษีเจริญ และราชบุรีบูรณะ

ค. เขตชานเมืองหรือเขตชั้นนอก มี 6 เขตประกอบด้วย หนองจอก มีนบุรี ลาดกระบัง บางขุนเทียน ตลิ่งชัน และหนองแขม

จะพบว่า เขตการปกครองทั้ง 3 เขตนี้ มีลักษณะทางเศรษฐกิจและประชากรที่สำคัญหลายประการที่อาจจะสะท้อนให้เห็นถึงพฤติกรรมทางเศรษฐกิจของอุปสงค์ต่อบุตรที่แตกต่างกันด้วย ความแตกต่างของเขตทั้ง 3 เขต สามารถสรุปได้ดังต่อไปนี้¹¹

¹⁰ การแบ่งเขตกลุ่มนี้แบ่งตามวิธีการศึกษาของ ... เทียนฉาย กิระนันท์ และคณะ, 2525, อ้างแล้ว.

¹¹ ดูรายละเอียดใน ... เทียนฉาย กิระนันท์และคณะ, 2525, อ้างแล้ว, เล่ม 2 ตาราง ข.

1. ในแง่จำนวนประชากร จากข้อมูลทะเบียนราษฎร กทม. ปี 2524 (เมื่อ 31 ธันวาคม) ประชากรในเขตเมืองมีจำนวน 2,525,815 คน ในขณะที่เขตต่อเมืองมี 2,322,208 คน และในเขตชานเมืองจะมีเพียง 483,379 คน

2. จำนวนพื้นที่ ในเขตเมืองมีพื้นที่เท่ากับ 105,963 ตารางกิโลเมตร เขตต่อเมืองเท่ากับ 619,186 ตารางกิโลเมตร และเขตชานเมืองเท่ากับ 843,588 ตารางกิโลเมตร ฉะนั้น ความหนาแน่นของประชากรสูงสุดสุดในเขตเมืองคือ 23,837 คนต่อ 1 ตารางกิโลเมตร รองลงมาคือเขตต่อเมืองมีประชากรหนาแน่นประมาณ 3,750 คนต่อ 1 ตารางกิโลเมตร และสำหรับเขตชานเมืองนั้น ประชากรจะหนาแน่นน้อยที่สุดคือ 573 คนต่อ 1 ตารางกิโลเมตร

3. เกี่ยวกับอัตราเกิด อัตราเกิดในเขตชานเมืองอยู่ในระดับสูงสุดคือร้อยละ 5.4 รองลงมาคือเขตเมืองและเขตต่อเมืองซึ่งอัตราเกิดเป็นร้อยละ 3.04 และ 1.44 ตามลำดับ เช่นเดียวกับอัตราตายในเขตชานเมืองก็สูงที่สุดเช่นกันคือ ร้อยละ 0.36 อันตบรองได้แก่เขตเมืองคือร้อยละ 0.31 และสุดท้ายคือเขตต่อเมืองซึ่งมีอัตราตายต่ำที่สุดเพียงร้อยละ 0.26

4. ในส่วนของลักษณะการใช้ที่ดิน พื้นที่ทั้ง 3 เขต มีลักษณะการใช้ที่ดินที่แตกต่างกันคือ เขตเมืองเป็นเขตที่ใช้ที่ดินส่วนใหญ่เพื่อการประกอบธุรกิจและการค้า เขตต่อเมืองเป็นเขตของที่อยู่อาศัยและมีการผลิตทางอุตสาหกรรมอยู่บ้าง ในขณะที่พื้นที่ในเขตชานเมืองนั้นยังคงเป็นพื้นที่เพื่อการเกษตรกรรมเสียเป็นส่วนใหญ่

ดังนั้น เพื่อให้การวิเคราะห์ครั้งนี้ถูกต้องและชัดเจนยิ่งขึ้น จึงจะทำการวิเคราะห์ห่อปลังค์ต่อบุตรแยกเป็นรายเขตด้วย

นอกจากนี้ จะทำการวิเคราะห์ห่อปลังค์ต่อบุตรเฉพาะในครัวเรือนที่มีภาวะการเจริญพันธุ์สมบูรณ์แล้ว (completed fertility) เท่านั้น ในที่นี้จะหมายความถึงครัวเรือนที่ภรรยาอายุระหว่าง 35-49 ปี¹² ซึ่งถือเป็นอายุที่อยู่ในเกณฑ์ใกล้สิ้นสุดวัยให้กำเนิดบุตร โดยครัวเรือนนี้จะต้องมีบุตร

¹² Borries, W.D., The Growth and Control of World Population, Weidenfeld and Nocolson, (London, 1970), p.29; เกียนฉาย กิระนันท์, ประชากรศาสตร์สำหรับนักเศรษฐศาสตร์, (กรุงเทพฯ : สุพิลาสงครามมหาวิทยาลัย, 2526), ตาราง 10.3.

อย่างน้อย 1 คน (เพื่อแสดงว่าไม่มีกรณีที่ไม่สามารถสืบพันธุ์ได้ (infecundity) เกิดขึ้น เช่น การเป็นหมัน เป็นต้น)

1.4 ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษา

งานวิจัยนี้จะทำการวิเคราะห์โดยใช้ข้อมูลของโครงการวิจัย สภาวะทางเศรษฐกิจ สังคม และประชากรของกรุงเทพมหานคร¹³ ซึ่งเป็นโครงการของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยที่มอบหมายให้คณะกรรมการของมหาวิทยาลัย จำนวน 8 ท่าน (จากสาขาวิชาต่าง ๆ 5 สาขาวิชา) เป็นผู้รับผิดชอบการดำเนินงานวิจัย โดยมี รองศาสตราจารย์ ดร.เทียนฉาย กีระนันทน์ เป็นหัวหน้าโครงการ

โครงการวิจัยกรุงเทพฯ ได้ทำการสำรวจค้นหาข้อเท็จจริงพื้นฐานเกี่ยวกับโครงสร้างและองค์ประกอบของประชากรโดยใช้วิธีสัมภาษณ์ประกอบแบบสอบถาม การสำรวจได้ดำเนินงานในช่วงเดือน มีนาคม-เมษายน 2525 ด้วยจำนวนครัวเรือนตัวอย่างที่ได้จากการสุ่มอย่างมีระบบ (systematic sampling) จำนวน 3,306 ครัวเรือน โดยนิยามกรอบของครัวเรือนตัวอย่างไว้ดังนี้

ประชากรที่อยู่ในขอบข่ายของการสำรวจ ได้แก่ ครัวเรือนส่วนบุคคลที่อาศัยอยู่ใน กรุงเทพมหานคร ไม่รวมถึงครัวเรือนสถาบัน ครัวเรือนพิเศษ ครัวเรือนทูตและชาวต่างประเทศที่อาศัยอยู่ชั่วคราว

ครัวเรือนส่วนบุคคล หมายถึงครัวเรือนที่ประกอบด้วยบุคคลที่กินอยู่ร่วมกัน โดยมี ความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันฉันท์ญาติพี่น้อง หรือบุคคลที่ไม่มีความสัมพันธ์ฉันท์ญาติพี่น้องกัน เลย แต่มาอยู่ร่วมกันด้วยความสมัครใจและมีจำนวนไม่เกิน 5 คน ครัวเรือนส่วนบุคคลนี้จะอาศัยอยู่ในบ้านประเภทใดก็ได้ เช่น โรงเรือน ห้องแถว เรือนแพ เป็นต้น ครัวเรือนส่วนบุคคล แบ่งออกเป็น 2 ประเภทคือ

ก. ครัวเรือนคนเดียว ได้แก่ ครัวเรือนที่ประกอบด้วยบุคคลคนเดียวอาจมีฐานะเป็นเจ้าของ ผู้เช่า ผู้อาศัย หรือผู้รับจ้างเฝ้าบ้าน โดยไม่เกี่ยวข้องเป็นสมาชิกของครัวเรือนอื่นใดที่อยู่ในบ้านเดียวกันนั้น

ข. ครัวเรือนหลายคน ได้แก่ ครัวเรือนที่ประกอบด้วยบุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไปอยู่ร่วมกันในบ้านเดียวกันและใช้สิ่งอุปโภค บริโภค อันจำเป็นแก่การครองชีพร่วมกัน บุคคลเหล่านี้จะเกี่ยวข้องเป็นญาติหรือไม่เป็นญาติกันก็ได้

ครัวเรือนสถาบัน หมายถึงครัวเรือนที่ประกอบด้วยบุคคลที่กินอยู่ร่วมกัน เนื่องจากเป็นสมาชิกของสถาบันเดียวกัน โดยไม่แยกที่อยู่เป็นสัดส่วนเฉพาะคน เช่น สถานักกัน วัด กรมทหาร นักเรียนที่อยู่ประจำที่โรงเรียน หรือในหอพักนักเรียน เป็นต้น

14/2

ครัวเรือนพิเศษ หมายถึงครัวเรือนซึ่งประกอบด้วยบุคคลหลายคนอยู่กินร่วมกันเกินกว่า 5 คน ได้แก่ ที่พักคนงาน หอพักที่ไม่ใช่หอพักนักเรียนโดยเฉพาะ

ในแบบสอบถามจะประกอบด้วยข้อมูลที่สำคัญ 5 ประการ คือ

ก. ข้อมูลเกี่ยวกับสมาชิกในครัวเรือน

ข. ข้อมูลทางสังคม ประกอบด้วย การโยกย้ายและการสูญเสียสมาชิกในครัวเรือน การรักษาพยาบาล การตายของสมาชิกในครัวเรือน คำสั่งและประเพณี ความคิดเห็นเกี่ยวกับการทำแท้ง การเป็นสมาชิกองค์กรทางสังคม บทบาทและการมีส่วนร่วมทางการเมือง การออกกำลังกาย งานอดิเรก การเปิดรับสื่อ อาชญากรรมและความปลอดภัย

ค. ข้อมูลทางประชากร ประกอบด้วย สถานที่เกิดของหัวหน้าครัวเรือน การย้ายถิ่น การสมัครและรายละเอียดเกี่ยวกับบุตร การตั้งครรภ์ การแท้งบุตร และการคุมกำเนิด

ง. ข้อมูลทางเศรษฐกิจ ประกอบด้วย ประเภทและลักษณะของการทำงาน รายได้ของสมาชิกในครัวเรือน การเดินทางในชีวิตประจำวัน รายจ่ายในครัวเรือน การจ้างลูกจ้าง การมีเงินฝาก และให้กู้ การมีหนี้สินค้างชำระ การถือครองบ้านและที่ดิน

จ. ข้อมูลเกี่ยวกับการใช้พลังงานในครัวเรือน

และเพื่อให้เห็นภาพกรุงเทพมหานครชัดเจนยิ่งขึ้น โครงการวิจัยฯ จึงแบ่งกรุงเทพมหานครออกเป็น 3 เขต¹⁵ คือ เขตเมืองหรือเขตชั้นใน เขตต่อเมืองหรือเขตชั้นกลาง และเขตชานเมืองหรือเขตชั้นนอก ซึ่งจะปรากฏครัวเรือนตัวอย่างที่กระจายไปตามเขตต่าง ๆ ดังนี้คือ เขตเมือง จำนวน 1,665 ครัวเรือน เขตต่อเมืองจำนวน 1,322 ครัวเรือน และเขตชานเมืองจำนวน 319 ครัวเรือน ตามลำดับ

จากวิธีการทำงานทุกขั้นตอนของโครงการซึ่งเริ่มตั้งแต่ การกำหนดแนวความคิดของการวิจัย การทำแบบสอบถาม การลุ่มตัวอย่าง การดำเนินการสำรวจ การจัดระบบการเก็บรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ผล ตลอดจนถึงการเขียนรายงานการวิจัย ทุกขั้นตอนของโครงการได้ผ่านการทำอย่างรอบคอบด้วยระบบวิธีการทำงานที่ดีและมีประสิทธิภาพ ดังนั้น จึงมั่นใจว่า ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาด้วยครัวเรือนตัวอย่างนี้จะสามารถอธิบายถึงสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และประชากรของครัวเรือนในเขตกรุงเทพมหานครทั้งหมดได้อย่างถูกต้อง

¹⁵ ได้ประยุกต์วิธีการแบ่งกลุ่มเขตมาจาก ... ชลิตภากรณ์ วีระผลิน และคณะ ซึ่งใช้เกณฑ์ต่าง ๆ ประกอบกันในการพิจารณาการแบ่งกลุ่มเขต อาทิเช่น ความหนาแน่นของประชากร เป็นต้น.

1.5 วิธีการวิจัยและการรายงานผล

โครงการวิจัยนี้ มีลักษณะเป็นการวิจัยเชิงวิเคราะห์ (analytical research) ที่มุ่งวิเคราะห์หาลำเหตูลำคัญที่เป็นตัวกำหนดพฤติกรรมในทางเศรษฐกิจของอุปสงค์ต่อบุตรและการเลือกบริโภคทดแทนกันระหว่างจำนวนบุตรและคุณภาพของบุตรของครัวเรือนชาวกรุงเทพมหานคร การวิจัยนี้จะอาศัยแนวความคิดพื้นฐานของแบบจำลองเศรษฐกิจค่าสมัครครัวเรือนใหม่เป็นหลัก และจากแนวความคิดนี้จะนำไปประยุกต์สร้างเป็นแบบจำลองเชิงประจักษ์ขึ้นซึ่งเป็นแบบจำลองทางเศรษฐกิจอย่างง่าย มีการกำหนดตัวแปรที่จะใช้สำหรับการทดสอบกับข้อมูลจริง และในการทดสอบจะใช้เครื่องมือทางเศรษฐมิติแบบ ordinary least squares regression แล้วทำการประมวลผลด้วยโปรแกรมคอมพิวเตอร์สำเร็จรูป SPSS

การศึกษาอุปสงค์ต่อบุตรตามแนวทางข้างต้นนี้ จะช่วยให้เข้าใจถึงแบบแผนการเจริญพันธุ์ของชาวกรุงเทพมหานครได้อย่างถูกต้องมากขึ้น โดยเฉพาะการศึกษาถึงลักษณะและทางงลีอระหว่างจำนวนบุตรและคุณภาพของบุตรของครัวเรือนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจที่แตกต่างกัน ซึ่งหากสามารถอธิบายถึงสาเหตุแห่งพฤติกรรมเหล่านี้ได้จะช่วยให้อำนาจเข้าใจถึงปัญหาที่แท้จริงของประชากรที่อาศัยอยู่ในเขตกรุงเทพมหานครและทราบถึงแนวทางการแก้ไขปัญหาดัง ๆ นี้ได้อย่างถูกต้องและเหมาะสม นอกจากนี้ การนำแบบจำลองเศรษฐกิจค่าสมัครครัวเรือนใหม่มาประยุกต์ใช้กับการวิจัยในครั้งนี้ยังช่วยให้ความรู้เชิงทฤษฎีของวิชาการในแนวทางนี้ได้รับการขยายความเพื่อประยุกต์กับพฤติกรรมทางประชากรได้อีกขึ้นหนึ่งด้วย

สำหรับการรายงานผลการวิจัยครั้งนี้ นอกจากบทที่ 1 ซึ่งบรรยายถึงที่มาและแนวความคิดพื้นฐานของการวิจัยแล้ว ในบทที่ 2 จะกล่าวถึงแนวความคิดทั่วไปของการวิจัยซึ่งเป็นแนวความคิดทั้งในเชิงทฤษฎีและเชิงประจักษ์ ต่อจากนั้นจึงจะกล่าวถึงลักษณะพื้นฐานที่สำคัญของประชากรกรุงเทพมหานครอันประกอบด้วยข้อมูลที่เกี่ยวกับ เพศ อายุ สถานภาพการสมรส การศึกษา อาชีพ รายได้ของครัวเรือน การเจริญพันธุ์ การวางแผนครอบครัวและการป้องกันปฏิสนธิ ขนาดครอบครัว และการถือครองที่ดิน ไว้ในบทที่ 3 สำหรับบทที่ 4 จะทำการประยุกต์แบบจำลองเศรษฐกิจค่าสมัครครัวเรือนใหม่สร้างเป็นแบบจำลองเชิงประจักษ์สำหรับวิเคราะห์อุปสงค์ต่อบุตร ทั้งในแง่จำนวนบุตรและคุณภาพของบุตรและทำการทดสอบแบบจำลองนี้กับข้อมูลจริง และในที่สุดท้ายจะเป็นการสรุปผลการวิจัยทั้งหมดและเสนอแนะข้อคิดเห็นบางประการที่ได้รับจากการวิจัยในครั้งนี้ด้วย